

Romhányi András

Romhányi elmondta azt is, hogy a Fórumon történő felszólalásokból kiderült, hogy az utóbbi idők problémaköre többnyire mindenhol azonos. Mint fogalmazott: azt jelzik határon túlról, hogy a politika nagyon erősen – sokszor erőszakosan – rányomja bélyegét a működésükre, tulajdonképpen ellehetetlenítve a civil szervezeteket. Ezért ma, még nagyobb szükség van a közös gondolkodásra, a találkozókra, és együtt kell, megfejtjük, hogy reagáljuk le a jelenséget – vélte a találkozó főrendezője.

Bálintné Kovács Júlia erdélyi örmény vezetőként a tizenháromból mindössze egyetlen fórumot hagyott ki eddig. Julika néni – ő kérte, hogy így szólítsuk -, a kolozsvári Arménia Örménymagyar Baráti Társaságot képviseli. Az idén 25 éves fennállását ünneplő egyesületet *Keresztes Zoltán* alapította. Julika néni elmondta: céljuk, hogy felkutassák, ismertté tegyék,

bemutassák, hogy mit tettek az Erdélybe betelepült örmények - akik itt hazára találtak -, az erdélyi kultúráért, építészetiért, mindenért. Julika néni örömmel beszélt arról, hogy az Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek erdélyi munkatársa, sőt munkálkodik a lap helyi postázásában is. Elismerően szólt az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületről, hiszen megjelenésenként félezer lapszámot kapnak térítésmentesen, és ez óriási dolog számukra.

A háromnapos tanácskozás főbb gondolatait záróközleményben összegezték. Ebben többek között rögzítik, hogy változatlanul fontosnak tartják magyarságunk és keresztény gyökereink vállalását, nemzettudatunk megőrzését, hagyományaink és kulturális értékeink bemutatását, megismertetését, elfogadtatását Európában és a világban.

Esztergály Zsófia, Pesty László

Bögözi Attila

Örmény múltidézés Erzsébetvárosban

- részlet

Egész napos programmal emlékeztek Erzsébetvárosban az örmény főtemplom alapkövetételének 250. évfordulójára. A templom múltja, története gazdag, akárcsak az építő örmény közösségé, jövőjét azonban intő jelként összegzi mai, aszimmetrikus arculata, ami egy 1927-es vihar következménye. Akkor egy szélvihar lesodorta az északnyugati torony sisakját, amit azóta sem sikerült visszaállítani.

A 250 éves évfordulón tartott szentmise és emlékülés résztvevői

Az örmény templomban az ünnepi alkalmából tartott kétnyelvű – román-magyar – szentmisét *Babota Tibor* Erzsébetvárosban beszolgáló medgyesi római katolikus lelkész, szentszéki tanácsos celebrálta, s a mai erzsébetvárosi etnikai viszonyokról sokat elmond, hogy még a *Mi atyánk* is csak román nyelven hangzott el.

Az 1568-as vallási toleranciát törvénybe iktató Marosvásárhelyről érkező újságírónak ez még akkor is meghökkenítő, ha tudja, a hozzá tartozó településekkel (Szászernye, Magyarsáros) együtt Erzsébetváros ma alig 7-8 ezer lelket számláló kisváros, ahol a magyarok lélekszáma nem éri el a kilenc százalékot, s ezen belül a hét százaléknyi református mellett alig másfél százaléknyi a római-katolikusok aránya, aminél csak fél

százalékkal több a görög-katolikusoké. Így örmény katolikus jóformán már nem is él Erzsébetvárosban, saját papra pedig még a római katolikusoknak sem telik. Ezek a számarányok nem voltak mindig így, hiszen, ha felütjük a régi krónikákat, azt látjuk, hogy például 1850-ben a lakosság száma bár csak 2224 volt, ebből 689 örmény, 619 magyar, 488 román, 47 német nemzetiségű volt, s 1238 római katolikus mellett 817 görög katolikus és 130 református élt a településen.

Nos, ilyen kisvárosban, nem csoda, hogy ha a közösségi emlékezet szinte mindent számon tart abból, ami a település hírnevét öregbít(het)i.

Felidézett örmény századok

Ilyen esemény volt 1632. november 3-a, amikor Ebesfalván (Erzsébetváros régi neve) született *I. Apafi Mihály* erdélyi fejedelem, vagy 1688, amikor itt adta vissza lelkét teremtőjének *Bornemissza Anna* erdélyi fejedelemasszony. Egy újabb jeles eseményre egészen 1773-ig kellett várni, amikor az Erzsébet vendéglő épületében szállt meg *II. József császár*. Idős erzsébetvárosiak még ma is büszkén mutogatják az egykori épületet, melyen ma a Tárna Hotel és a városi könyvtár osztozik. Száznegyven évvel később, egy

1913-as vasúti szerencsétlenség kér helyet még a felsorolásban, melynek helyszíné az erzsébetvárosi állomás volt. A három halottat is követelő balesetet épségben úszta meg *Eitel Friderich* porosz herceg, *II. Vilmos* német császár fia, aki szintén a vonaton utazott.

Hogy a kollektív emlékezetnek is megvannak a maga korlátai, jó példa rá, hogy a vonatszerencsétlenség idején még létező Vásártér utcát, újságíró kollégámmal, akinek az édesapja született ott, legnagyobb igyekezetünk ellenére, egész napos kereséssel sem sikerült beazonosítani. Még a nyolcvan évvel járó református gondnok sem tudott hasznos információval segíteni.

És nem leltünk a keresett utcára *Avedik Lukácsnak a Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* című Szamosújvárott, 1896-ban kiadott, még ma is forrásértékű munkájában sem, holott az örmény főtemplom alapköletételének 250. évfordulója alkalmából szervezett ünnepségen

a városi kultúrházban tartott konferencián is sűrűn elhangzott, hogy a város egykori plébánosa, *Ávedik Lukács* főesperes könyve Erzsébetváros eddigi legteljesebb monográfiája.

A kizárólag csak román nyelvű, tudományosnak hirdetett konferencián (melyen részt vett *Ashot Grigorian*, Örményország miniszteri rangú konzulja is) az ország több sarkából összesereglett népes közönség előtt, többnyire a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem armenológiai intézetének doktoranduszai értekeztek, előadásaikban, román fordításban, sűrűn és hosszan idézve *Ávedik Lukács* művéből – hozzáértők szerint, sajnos, – legtöbbször a forrás megjelölése nélkül...

Építette az örmény hitbuzgóság

Ennél jóval érzékenyebb téma az örmények uniója a római katolikus egyházzal, amit a hittudomány általában egyetlen személyhez, a püspöki címet is viselő *Oxendio Virzirescóhoz*, illetve hittérítői és egyházszerzői tevékenységéhez köt, aki 1684-ben érkezett Erdélybe. Vitathatatlan

tény viszont – s ezzel visszakanyarodunk az erzsébetvárosi ünnepséghez –, hogy 1766-ban már elkezdték az örmény katolikus főtemplom építését (az alapkövet július 22-én vakolták be a szentély délkeleti sarkába), majd 1791. június 28-án *Batthyányi Ignác* püspök fényes ünnepség között fel is szentelte *Árpádházi Szent Erzsébet* tiszteletére.

Ez lett Közép-kelet-Európa legnagyobb örmény temploma abban a korban, amikor Ebesfalvát az örmények szöröstől-bőröstől, házastól, telkestől, mezőstől, sőt a hozzá tartozó falvakkal együtt – komoly gazdasági erejüket bizonyítva – 1733-ban egyszerűen megvásárolták az osztrák császári háztól. *III. Károly* királynak ugyanabban az évben kelt kiváltságlevele pedig a Bethlenek vadászkutyáihoz köthető Ebesfalvát a templom névadójára utalóan az Erzsébetváros (Elisabethopolis) névre cserélte. A főtemplom homlokzatán latin szöveggel ez áll: *Isten és Erzsébet védnökének építette az örmény hitbuzgóság.*

Az erzsébetvárosi örmény nagytemplom, amely monumentális méretei, színvonalas építészeti megoldásai és gazdag berendezése révén kiemelkedő helyet foglal el az erdélyi barokk egyházi emlékek sorában, „előélete” még Ebesfalvához köthető, ahova 1685-ben jöttek az első örmény telepesek, akiket a város akkori ura, Erdély fejedelme, *I. Apafi Mihály* nem csak hogy befogadott, de későbbi utódai honfűsítették is, így aztán az akkora már magyar-örménnyé vált közösség „bekebelezte” a magyar nemzetbe.”

Ávedik Lukács a *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* című munkájában részletesen leírja, hogy az örmények előbb a Zárda téren fából emeltek kis kápolnát, rövidesen azonban háromoltáros, a Szentháromság tiszteletére

szentelt kőtemplomot emeltek (1723 és 1725 között), ám lassan ez is kicsinynek bizonyult, amit csak súlyosbított az a körülmény, hogy a Küküllő gyakori áradásai súlyos pusztításokat végeztek (mint 1763-ban) a templomban is. Ezért vált szükségessé egy új, nagyobb templom építése. Ezért az örmény lakosság, az örmények Erdélybe költözésének 129., Ebesfalván való letelepülésük 98. évfordulóján, engedélyt kért és kapott az udvartól, így aztán 1766. július havának 22. napján, 250 évvel ezelőtt, letették az új templom alapkövét az *Issekutz Vártán* és *Manó* testvérektől megvásárolt központi fekvésű telken. Az alapba került latin és örmény nyelvű irat felsorolja a kezdeményezők nevét, közöttük a *Karácsoni Ker. János*, akkori plébánost, az erzsébetvárosi katolikus lelkészeket, mechtarista szerzeteseket, a főbíró és a város jelentősebb személyiségeinek nevét.

A 250 éve emelt erzsébetvárosi örmény templom részlete. „Építette az örmény hitbuzgóság” Fotók: Erdélyi Riport, hoinarromani.ro, razvanbb.ro

Mikor már csak a kövek emlékeznek

Hogy mindezekből mit láthattak a homlokzat félköríves szoborfülkéibe elhelyezett Szent Péter, Szent Pál és feltehetőleg Szent Erzsébet szobrai? Valószínű, semmit, vagy mindent. Attól függően, hogy a kőbe vésett pillanat

melyik perspektívájából közelítünk a kérdéshez. Az viszont minden vitán felül áll, 250 éve tanúskodnak arról, hogy Erzsébetvárosban az örmények egykor virágzó, boldog életet éltek, s némaságukban akkor is beszédes tanúk lesznek,

amikor építőkre-építettőkre már csak ők emlékeznek.

És emlékeztetnek.

Ha lesz emlékező utókor.

2016 májusában még volt. Ez az írás ennek a tanúsága.

Sajnáljuk, hogy még értesítést sem küldtek az erzsébetvárosi örmény katolikus főtemplom alapkövetételének 250. évfordulójára szervezett rendezvényekről az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület részére, holott több mint 20 éve állandó kapcsolat alakult ki a várossal. Különösen miután az Egyesület segítette életre a templomot kezelő Fundatia Armeana szervezetet, rendszeresen támogatta a Nagyboldogasszony-napi búcsú megrendezését, az Egyesület adta ki *Ávedik Lukács* 1896-ban írt *Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája* c. könyvének reprintjét 2004-ben, *dr. Issekutz Sarolta: Örmény halottkultusz és temetkezés – Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* c. könyvét a teljes örménykatolikus temető síranyagának DVD mellékletével 2009-ben az elnök által képviselt Bp. II. kerületi Örmény Önkormányzat és a Fővárosi Örmény Önkormányzattal közösen és adományozta igen sok példányban a plébánia megsegítésére, a turista forgalom fellendítése céljából. Megemlítendő, hogy az 1990-es évek második felében az Egyesület, valamint a Bp. Főv. II. kerületi Örmény Önkormányzat és a Fővárosi Örmény Önkormányzat állította helyre az örmény katolikus főtemplom oltára körüli elektromos világítást, a templom esőcsatorna felújításához, tűzvédelméhez is hozzájárult, a temető sírjainak láthatóvá tétele és feltérképezése költségeit viselte, Ávedik Lukács sírelkének felújítását támogatta, részben viselte a plébánia örmény könyvtára katalógizálásának és könyvben való megjelentetésének (angol) költségeit (*Armenuhi Drost-Abgarjan, Bálint Kovács, Tibor Marti: Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis (Leipzig – Eger 2011)*), valamint felleltározta a főtemplom egyházi gyűjteményét, szakértői véleményt is kérve az állagmegóvásra.

dr. Issekutz Sarolta

Bögözi Attila

Ángádsáburleves, mint ima

- egy erzsébetvárosi örmény megemlékezésen elmaradt imáról.

Vannak dolgok, melyeken nehéz túllépni, nem lehet hallgatni, melyekről beszélni kell, akkor is, ha ezzel darázsfaszekbe nyúl az ember.

És most legkevésbé az előítéletekre, a rossz beidegződésekre gondolok, inkább olyan élethelyzetekre, amelyektől összeszorul az ember torka, úgy érzi, nincs elég

levegője, előnti a verejték, és egész testében remegni kezd. Tudom, a leírt tünet együttes alapján legtöbbször pánikrohamra esküdnének, pedig nem erről van szó. Csupán az értelem lázad olyasmira ellen, ami bár nyilvánvaló, mégis annyira érthetetlen, hogy leginkább földhöz kellene csapnom magam a gyönyörűségtől. Mert az emberek lelke tele van csodálatos éleslátással és **érthetetlen** vaksággal, amelyek megmagyarázhatatlan módon felváltva kerítik hatalmukba cselekedeteinket.

Ehhez hasonló érzelmek, gondolatok kavargtak bennem, amikor néhány hete Erzsébetvárosban részt vettem az „Isten és Erzsébet védnökének” az örmény hitbuzgóság építette főtemplom alapkövetételének 250. évfordulóján. Az eseményről, hosszabb tudósításban számoltam be, ám volt egy pillanat, az ünnepséget felvezető szentmisén, amikor „egész testemben hirtelen megfoghatatlan változást éreztem. Leginkább valami viharhoz hasonlított, ami a véremben kerekedett, és egy pillanat alatt átjárta tagjaimat. Űtőereim oly erőteljesen lüktettek, hogy ütésüket nemcsak éreztem, hanem hallottam is.” Az idézetet *Jean Jaques Rousseau*-tól kölcsönöztem, mert aligha tudnám ennél szemléletesebben szavakba önteni mindazt, amit akkor és ott éreztem.

E pillanat az volt, amikor a sok századot megért magyar-örmény templomban, a hívó lélek legszentebb imádságát, a *Miatyánkot*, a kétnyelvűnek mondott szentmisén csak románul hallottam. Pedig azt mondják, a szentmisét celebráló *Babota Tibor* szentszéki tanácsos, talpig magyar és római katolikus ember, Erzsébetvárosban ugyan csak beszolgál Medgyesről, mert saját papra még a római katolikusoknak sem telik.

Messze nem akarok teológiai vitába keveredni az általam mélyen tisztelt és

nagyra becsült római katolikus egyházzal, melynek a hívei előbb katolikusok, s csak utána magyarok, tótok, szlovákok, románok, hontották vagy bármely más náció. De egy olyan szentélyben, ahol a híveknek századokon keresztül egyformán volt fontos, hogy örmények és magyarok, azaz magyar-örmények, nem elmondani magyarul is a *Miatyánkot* – a franciák azt mondanák: „C'est plus qu'un crime, c'est une faute” – ez bizony „több mint bűn, ez hiba”, még akkor is, ha a magyar fordítás nem adja vissza a francia eredeti drámaiságát.

Hogy mit szoltak ehhez az erzsébetvárosi örmény-magyarok?

Egészen biztos erélyesen tiltakoztak volna, úgy, hogy az 1927-től egytornyúvá vált nagytemplomnak, amely monumentális méretei, színvonalas építészeti megoldásai és gazdag berendezése révén kiemelkedő helyet foglal el az erdélyi barokk egyházi emlékek sorában, másik toronysisakja is leszökött volna helyéről (az északnyugati torony sisakját 1927-ben egy szélvihar sodorta le, azóta sem sikerült visszaállítani).

Ám kérdés, háborgó zokszó egy sem volt, mert akik ilyet mondhattak, hallathattak volna, azok immár csaknem mind kinn vannak már a dombtető oldalában meghúzódó csendes temetőben. Legjobb tudásom szerint erzsébetvárosi születésű magyar-örmény immár csak mutatóban van a városban.

Történelemmé lettek, akik azzal a reménnyel hunyták le szemüket, hogy lesznek még, akik emlékeznek rájuk, azon a nyelven, amelyen egykor ők dicsérték az Urat. És fohászokdakt hozzá.

A holtaknak ez a kegyeletteljes reménye csalatott meg, az élők által, a **csak** románul elhangzott *Miatyánkkal*. Mert az évnek